

ANIMALS I MENESCALIA A LA CATALUNYA DEL SEGLE XVIII

Alfons Zarzoso*

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives. Universitat Pompeu Fabra.

Paraules clau: *ramaderia, manescalia, medicina, Catalunya, segle XVIII.*

Animals and veterinary in eighteenth-century Catalonia

Summary: This paper deals with the question of how people coped with animal disease in eighteenth-century Catalonia. Such a topic is analyzed both in the context of the economic transformations that Catalonia experienced in that period and of the administrative reformation operated by the Borbon authorities. It is showed how complex was the medical world regarding animal disease and it is defended the idea that throughout this period there were no signs indicating the foundations of scientific veterinary.

Key words: *livestock, veterinary, medicine, Catalonia in the 18th century.*

1. La manescalia dels animals: l'experiència quotidiana

En parlar de la manescalia per a la cura dels animals és important no reduir l'estudi a un únic recurs, en aquest cas a la pràctica del manescal, entre les diverses possibilitats de guament del bestiar. En efecte, la medicina animal, com la medicina humana, també s'ha d'entendre en funció de les coordenades del pluralisme mèdic existent a la societat de l'Antic Règim. És a dir, a partir de l'estudi de totes aquelles persones que estaven específicament formades, experimentades i/o dotades de forma natural per resoldre els problemes de salut i malaltia. La utilitat d'aquest apropament permet d'obtenir una perspectiva més comprensiva del fenomen en mostrar la dimensió sociocultural i econòmica en el moment de la presa de decisions i eleccions davant la malaltia. Així, la formació d'una *cultura mèdica* individual da-

*Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Universitat Pompeu Fabra (Barcelona), Ramon Trias Fargas, 25-27, Barcelona 08005. E-mail: alfonso.zarzoso@huma.upf.es

Ramaderia, veterinària i consum de carn als Països Catalans, s.XIV-XIX, Simpòsium organitzat per Pasqual Bernat i Lluís Cifuentes en el marc de la *IV Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica* (Vic, Universitat de Vic, 27-29 d'octubre del 2000.) Aquest treballat està dedicat a la memòria del meu avi, Francisco Zarzoso, corretger de Segorbe i d'Algímia, València. Vull agrair les valoracions realitzades per Jon Arrizabalaga i Josep Pardo Tomás, així com l'ajut econòmic rebut per la Fundació Caja Madrid.

vant la malaltia no només palesa l'existència, el cavalcament i la interacció d'una plèthora de recursos disponibles, els quals es troben inclosos en el model teòric de les esferes *mèdica*, *religiosa* i *popular* descrit per David Gentilcore, sinó que, a més, permet de plantejar la qüestió del canvi històric a partir de l'anàlisi de la negociació, la regulació i la repressió en el marc de la lluita per obtenir l'hegemonia en el món de la medicina animal.¹

Davant la malaltia humana, el primer nivell de la *cultura mèdica* individual en el món de l'Antic Règim estava constituït pels consells de la família i de les amistats. Aquesta era la primera forma d'expressió de la presència de la malaltia i, mitjançant els consells i les recomanacions, obria la porta als recursos terapèutics de les tres esferes esmentades. L'absència d'estudis complica l'exemplificació d'aquest recurs en el cas de la malaltia animal. És molt probable que l'estudi de fons patrimonials de posseïdors de cavalleries, com ara el de la Companyia Comercial de Firaires i Ramblers, de Calaf, mostri aquest interès personal i familiar davant les malalties dels animals amb què comerciaven.² Cal assenyalar, en aquest mateix nivell, el gran volum de textos de terapèutica domèstica recollits en els receptaris culinaris o en els manuals de medicina domèstica humana i animal, com és el cas del *Llibre del Prior*, que podem trobar als inventaris familiars. Tal com han mostrat els treballs centrats en l'individu com a malalt, el conjunt d'aquests recursos tradicionals, comunicats verbalment entre parents i amistats, segurament també va concedir una important iniciativa a la persona que tenia cura dels animals quan estaven malalts, tot situant l'individu en una posició de control en relació amb l'expert. La possibilitat de fer front a tot un seguit de malalties, que es podrien considerar menors, mitjançant la confecció casolana de tota mena de remeis, posa de relleu la complexitat i la pluralitat mèdica de la societat de l'Antic Règim.³ Per això, cal intentar mostrar la presència paral·lela d'altres recursos a partir de l'estudi de les tres esferes esmentades.

Hom ha documentat la presència i formació del manescal arreu la Corona d'Aragó a l'època baix medieval.⁴ Malgrat no disposar d'estudis del mateix tipus per al període modern,

1. La utilitat analítica d'aquest plantejament teòric ha estat desenvolupada amb encert, al meu parer, per a l'estudi de la pluralitat mèdica de Nàpols durant l'època moderna; vegeu: GENTILCORE, D. (1998), *Healers and healing in early modern Italy*, Manchester, Manchester U. P., p. 1-28, 56-124 i 156-176. Sobre el concepte de món mèdic, vegeu: BROCKLISS, L. i JONES, C. (1997), *The Medical World of early modern France*, Oxford, Clarendon Press, p. 1-33. Sobre l'aplicació d'aquesta metodologia en l'anàlisi del món mèdic català des de la perspectiva del malalt, vegeu: ZARZOSO, A. (2001) «El pluralismo médico mediante la correspondencia privada en la Cataluña del siglo XVIII», *Dynamis*, en premsa.

2. Es conserven fons patrimonials en els arxius i biblioteques de Catalunya que permetrien de confirmar aquest fet. Sobre el fons referit, que conserva més de cent mil cartes, vegeu: CUBELLS, J. i HERRERA, J. (1980), *Inventario de los fondos comerciales del Archivo Histórico Provincial de Tarragona*, Madrid, MEC.

3. A tall d'exemple del valor que té l'estudi aprofundit dels inventaris familiars en matèria de medicina domèstica, vegeu: SALES, N. (1962), *Una vila catalana del segle XVIII*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 21-27. Quant al llibre citat, vegeu: Miquel AGUSTÍ, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* (Barcelona, Esteve Lliberós, 1617) (Edició facsímil, Barcelona, Altafulla, 1988).

4. Al meu parer, resulta fonamental continuar la línia d'estudis oberta per treballs tan interessants com el de CIFUENTES, L.; FERRAGUD, C.; GARCÍA BALLESTER, L. (1999), «Els menescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana», *IV Col·loqui d'Història Agrària. Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans*, Barcelona, U. B., p. 75-98; FERRAGUD, C. *Els professionals de la medicina (física)*,

és de creure que la pràctica de la manescalia també es va desenvolupar a la Catalunya moderna. En efecte, la documentació de la Reial Audiència borbònica permet d'afirmar la continuïtat d'aquesta tradició. En bona mesura, caldria relacionar, en el cas humà, la confiança dipositada en l'expert amb l'extensió del compromís de les autoritats per la salut dels ciutadans a un interès semblant per la salut dels animals. Així, el manescal apareix a la documentació de la mateixa forma que hi apareixen el metge, el cirurgià i l'apotecari, és a dir, a partir del tradicional sistema de contractació de la *conducta* municipal; i també s'hi relaten els conflictes generats arran de la formalització o l'exercici derivat d'aquests contractes. Aquesta fórmula contractual, la conducta, garantia la presència de l'expert en la població on era aconduït, el qual era especialment important en aquelles localitats que comptaven amb una població poc nombrosa. Al segle XVIII, si bé el sistema de conducta va continuar sent un afer municipal ja que es tractava d'una matèria que tocava el govern polític i que, alhora, repercutia sobre les decisions econòmiques que afectaven el conjunt de la població, s'hi va implicar directament la Reial Audiència, que era l'autoritat política del Principat. A partir d'aquí, les autoritats municipals foren obligades a demanar el permís de la Reial Audiència abans de poder aconduïr un manescal del comú. Hi ha prou evidències d'aquest fet en la documentació borbònica relativa a aquest tipus de demandes realitzades per part dels municipis catalans. El sistema de conductes en el terreny animal era similar al de les conductes dels practicants de la medicina humana —metges, cirurgians i apotecaris—, que experimentà un important creixement des del darrer terç del segle XVII. Segons la legislació borbònica, per tal d'establir una conducta els regidors havien d'obtenir el previ consentiment de la majoria de veïns i, alhora, acordar una forma de pagament —en metàl·lic, en blat o en oli; en ocasions, el pagament podia incloure l'habitatge i, també, determinades exempcions tributàries locals—, que acostumava a ser repartit entre els veïns, ja que estava expressament prohibida la utilització dels béns propis del comú per a aquest fi. El manescal s'obligava, amb la conducta, a assistir els animals domèstics dels veïns. Segons l'arriscada afirmació de Vicente Dualde, l'assistència es limitava exclusivament al bestiar de peu rodó.⁵

La documentació mostra com a tret general la formalització de conductes triennals o quadriennals. La continuació de la conducta depenia del compliment de l'exercici del manescal i de la seva bona relació amb els veïns. Així, no és inusual trobar manescals que van exercir el seu ofici a la mateixa vila al llarg de molts anys o, fins i tot, tota la seva vida, sent defuits en aquest ofici pels seus fills, esdevenint així, nissagues de manescals amb clientele locals consolidades.⁶ No obstant això, la característica conflictivitat dels ajuntaments borbònics res-

cirurgians, barbers, apotecaris i menescals) a Catalunya i València després de la Pesta Negra (1350-1410). Tesi doctoral en curs d'elaboració, dirigida per Luis García Ballester i realitzada a la Universitat de València.

5. Sobre la pràctica municipal en matèria de conductes i de satisfacció de salaris de metges, cirurgians i menescals, vegeu: Arxiu de la Corona d'Aragó (a partir d'ara, ACA), Reial Audiència (a partir d'ara, RA), Consultes, reg. 158, 145v-146v, Barcelona, 25/1/1737, Informe de la Reial Audiència al Consell de Castella. Quant a l'àmbit d'actuació dels manescals, vegeu: DUALDE, V. (1997), *Historia de la albeytería valenciana*. València, Ajuntament de València, p. 381.

6. El manescal de la vila de Palau, corregiment de Lleida, Isidre Roig, fonamentà la petició d'un càrrec a la Reial Audiència en els més de vint-i-cinc anys de pràctica i exercici de la manescalia (ACA, RA, Consultes,

pecte a la reproducció dels grups dominants, de competències jurisdiccionals o de venda dels càrrecs municipals, també es va posar de manifest a l'hora de la formalització o rescissió de les conductes del comú. En aquest sentit, les denúncies elevades a la Reial Audiència per part de veïns, de manescals o de les mateixes autoritats locals van arribar a l'extrem d'utilitzar políticament l'argument de «la mala pràctica» com a pretext per a liquidar o renovar conductes.⁷ Malgrat aquest aparent control exercit per la Reial Audiència, l'arbitrarietat de l'administració política en aquesta matèria fa difícil la caracterització de les conductes del manescal del comú. Així, la idea de la conducta oberta en un lloc on hi havia més d'un manescal només adquiria validesa a discreció de la Reial Audiència, en tant que podia permetre la renovació de la conducta o la desconducció, el pagament forçós d'aquella i el decret de concessió de llibertat per a cridar el manescal que cada veí desitgés, en funció de criteris difícils de raonar.⁸

Reg. 159, 123r-124r, Barcelona, 16/1/1738). Exemples de nissagues de manescals es poden trobar a: LLEONART, F. (1981), «Manescals, albeïters i ferradors de Mataró i el Maresme al segle XVII», *Anales del Colegio Oficial de Veterinarios de Barcelona*, 38, p. 21-31. Sobre la presència de practicants de la medicina arreu de Catalunya, així com de nissagues de metges, cirurgians, apotecaris i manescals a determinades poblacions, cal remetre als treballs de l'equip dirigit per Jacint Corbella, centrats en l'ús de fonts parroquials. A tall d'exemple, vegeu: ÀLVAREZ GALERA, M. A. (1993), *Aspectes sanitaris i demogràfics a l'antic terme de Subirats, Sant Pere de Riudebitlles i Gelida, segles XVI, XVII i XVIII*, Vilanova, Institut d'Estudis Penedesencs. Els casos de desconducció per mala conducta no són estranys en la documentació. Així, malgrat la queixa de Josep Antoni Font, manescal de Benissanet, per l'acondició d'un altre manescal, la Reial Audiència confirmà l'acció dels regidors i desestimà la queixa en comprovar que Font «tiene su genio propenso a riñas y pendencias, de forma que por su mal modo ha sido puesto en la carcel algunas vezes por la Justicia de dicho Pueblo». (ACA, RA, Consultes, Reg. 475, 83r-84r, Barcelona, 8/3/1754).

7. A Montblanc trobem un exemple típic d'intent de formalització de conducta per part del regidors sense el consentiment dels veïns. Fet que es traduí en una ordre de la Reial Audiència d'immediata desconducció. (ACA, RA, Consultes, Reg. 156, 35rv, Barcelona, 11/7/1735). Quelcom semblant va passar a l'Espluga de Francolí, on els regidors van intentar forçar el pagament d'una nova conducta de manescal quan els veïns ja estaven aconductats i satisfets amb un altre manescal des de feia més de vint anys. (ACA, RA, Consultes, Reg. 156, 98rv, Barcelona, 26/8/1735). Per tal de comprendre el context històric de la formació dels ajuntaments borbònics i els exemples de la conflictivitat referida, vegeu: TORRAS RIBÉ, J. M. (1983), *Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808*, Barcelona, Curial, p. 263-88 i 298-316. També es poden trobar casos d'intent de desconducció, com el sofert pel manescal de Vilalba dels Arcs, Joan Macip, «por no cumplir a la obligacion de su conducta, faltando en acudir a las casas de los particulares que le llaman, de que se ha seguido morirse varios animales, sin curarse». (ACA, RA, Consultes, Reg. 157, 19v-20r, Barcelona, 30/1/1736).

8. La conflictivitat municipal i la discrecionalitat de la Reial Audiència es van manifestar en molts casos. La política de la Reial Audiència es caracteritzà per la resolució de conflictes en el dia a dia. Donada l'existència de dos manescals, la Reial Audiència ordenà, l'any 1753, deixar la conducta oberta a la vila d'Horta, corregiment de Tortosa, davant les queixes del manescal Josep Albacar, qui gaudia de la conducta des de feia onze anys, i la presència d'un altre manescal a la vila. El 1756 es repetiren les queixes d'Albacar perquè els regidors havien desobeït aquella ordre, però la Reial Audiència ordenà l'acabament de la nova conducta, tot permetent alhora el lliure exercici d'Albacar a la vila. La renovació d'aquesta conducta el 1763 motivà de nou les queixes d'Albacar, però foren desestimades en considerar la Reial Audiència que, un cop fet el pagament de la conducta, els veïns eren lliures de cridar el manescal que volguessin. (ACA, RA, Consultes, Reg. 474, 451rv, Barcelona, 9/11/1753; Reg. 477, 589v, Barcelona, 2/12/1756; Reg. 803, 283v-284v, Barcelona, 23/6/1763). En un altre cas, després de vuit anys de conducta del comú, el manescal d'Aitona, Jaume Falibert, es queixava de les formes utilitzades en la seva desconducció (els Regidors, «movidos de su antojo se valieron de la estratagemata tan in-

A banda de les seves obligacions contractuals, convé destacar que els manescals consolidaren al llarg del segle XVIII el seu paper com a experts, ja que posseïen coneixements que els avalaven i els conferien la confiança de les autoritats. Les crides fetes als manescals de Catalunya per les autoritats no es diferencien de les fetes als manescals de València. Convé assenyalar que la presència del manescal fou requerida per les autoritats per tal de supervisar i examinar l'estat de salut dels animals abans de morir. D'aquesta forma, es reconeixia l'experiència del manescal davant les malalties dels animals, si bé, al mateix temps, s'afirmava explícitament el límit de la seva pràctica als animals vius. En efecte, d'una banda, trobem la presència dels manescals, convocats per les autoritats, per tal de reconèixer els animals en les transaccions de compra i venda de bestiar efectuades pels prohoms del gremi de corredors de bota; o bé a l'hora d'examinar i visurar els animals que anaven a l'escorxador en aquells moments crítics, en què es sospitava l'existència de malalties contagioses; també trobem els manescals en les comissions facultatives, les quals eren enviades a la frontera francesa per tal d'esbrinar els senyals, els símptomes i la qualitat de les malalties que afectaven el bestiar d'importació.⁹ D'altra banda, però, l'examen de l'animal mort o de la carn dels animals escorxats, destinada al proveïment públic, als ulls de les autoritats no constituïa una competència del manescal. Això sembla estar relacionat, més aviat, amb les deficiències sobre el coneixement intern dels animals que tenien els manescals que no pas, com creu Dualde, amb l'especialització del manescal en la patologia del bestiar de peu rodó. En aquest sentit, és important advertir l'absència del manescal en la revisió de les porcions de carn dels moltons, de les vaques o dels porcs escorxats un cop aquesta carn arribava a Barcelona, hi hagués o no l'amenaça de malalties epizoòtiques. La revisió de la carn escorxada acostumava a estar en mans dels prohoms del gremi de tallants de carn o carnisers, dels metges encarregats d'experimentar amb la carn dels animals escorxats i dels revisors de les carns, els quals treballaven a les ordres del regidor director de l'escorxador de Barcelona. En efecte, el revisor de les carns era un oficial a les ordres de l'Ajuntament de la ciutat i, de forma semblant a les competències i atribucions del mustassaf del període medieval i modern, no sembla que fos un ofici sota el control dels manescals barcelonins, segons poden extreure de la documentació conservada. Així,

tempestiva como precipitada que desde las nueve horas de la noche hasta las tres de la madrugada fueron de casa en casa llamando a los vecinos y diciendoles si tendrían a bien lo que ellos harían en punto de conducir sirvientes, a lo que, como sorprendidos de improviso y pensando que rebajarían el salario de los dichos sirvientes, convinieron los vecinos») i demanava la desconducció del nou manescal. La Reial Audiència, però, ordenà l'execució de la nova conducta fins al final, i va concedir als veïns la llibertat de triar a qui volguessin previ pagament de la nova conducta. (ACA, RA, Consultes, Reg. 806, 304v-305v, Barcelona, 21/7/1776).

9. Quant a la consideració del manescal com a expert, es poden significar diversos exemples. La Reial Audiència aconsellava als corredors de bota fer ús, en la compra i venda d'animals, «de peritos y albeytares para el reconocimiento correspondiente a su oficio». (ACA, RA, Consultes, Reg. 469, 110v-111v, Barcelona, 13/3/1750). El manescal de Girona, Antoni Mota, fou cridat diverses ocasions pel corregidor per tal de reconèixer si els animals que es mataben a l'escorxador patien o no malaltia epidèmica. (ACA, RA, Consultes, Reg. 158, 124v-125v, Barcelona, 24/12/1736). En el treball del manescal valencià Salvador Montó Roca, *Sanidad del Cavallo y otros animales sujetos al arte de albeyteria, ilustrada con el arte de herrar* (València, Joseph Estevan Dolz, 1742) (edició facsímil, Llibreria Paris-València), el tractat segon destaca aspectes propis del coneixement del manescal, com ara l'estudi de les malalties i vicis «encubiertos» en les transaccions comercials. A més, a les pàgines 221-222 es fa una advertència als manescals sobre estimes de cavalleries.

només trobem l'expert manescal requerit per les autoritats a l'hora de inspeccionar la carn dels bous i vaques destinada al proveïment públic de la ciutat en temps de crisis epizoòtiques.¹⁰

Malgrat la preceptiva sol·licitud de conducta que s'havia de fer a la Reial Audiència, la documentació del segle XVIII no és suficientment significativa com per a poder establir un mapa que reflecteixi la presència i la distribució geogràfica de la menescalia arreu de Catalunya. Convé, d'altra banda, no limitar la presència de manescals a les àrees eminentment ramaderes, a les viles on hi havia quarters militars, o als llocs o pobles on se celebraven fires d'animals o que es trobaven en el pas dels camins carreters o de bast. Al llarg del segle XVIII, la documentació ens dona notícies de manescals arreu de Catalunya que exerceixen la seva pràctica a poblacions molt diverses. A més, resulta important no menysprear la presència de ferradors a les viles, ja que tant la seva formació com la seva pràctica els conferia coneixements semblants als dels manescals. De tota manera, s'han afirmat amb rotunditat les diferències entre el manescal i el ferrador. Certament, l'ofici de manescal gaudia d'un prestigi i d'uns coneixements que teòricament, el diferenciaven del ferrador. La seva instrucció era evident en la societat de què parlem, i concedia prestigi social al manescal. Com a facultatiu del comú, a diferència del ferrador, la valoració que es feia del seu ofici es podia traduir en exempcions de càrregues *concegiles*, com ara el servei ordinari de préstec de cavalleries destinades al trànsit de tropes, en tant que podien impedir l'exercici del seu ofici. El gaudiment d'aquesta posició social, immediatament superior a la del ferrador, es fonamentava també en un major gravamen econòmic, tant en les despeses de formació com en el pagament d'una taxa dues vegades superior a l'hora d'obtenir el títol de mestre manescal. El preu d'aquest títol estava situat entre les 19 lliures 12 sous i les 22 lliures 8 sous, segons apareix a la documentació. Aquest condicionant econòmic pot amagar, sens dubte, la pràctica de la menescalia en l'ofici del ferrador. De fet, la convivència gremial de manescals i ferradors a diverses ciutats i viles del Principat pot ajudar a comprendre la complementarietat de la formació i dels coneixements de manescals i ferradors. Altres factors, també econòmics —el fet de poder establir-se amb més facilitat a les poblacions o d'estar menys gravats que els manescals— poden justificar la major presència de ferradors arreu de Catalunya i, per tant, l'existència i difusió d'un altre recurs a l'abast de la població davant la malaltia animal.¹¹

10. Davant el contagi de veroles que patia el bestiar de llana a Tàrraga, la Reial Audiència ordenà diverses mesures, entre les quals, l'observació del progrés de la malaltia, «haciéndose algún experimento en las Cabezas de Ganado que mueran, con asistencia del Regidor Revisor de Carnes, del Procurador Síndico General, del Experto nombrado por el Ayuntamiento y de un Médico, para venirse en conocimiento de el mal». (ACA, RA, Consultes, Reg. 804, 573r-574v, Barcelona, 15/11/1764). Les malalties que afectaren el vacum que pasturava a la frontera francesa i les patides pels ramats del bisbat de Girona foren una preocupació constant per a la Reial Audiència entre els anys 1774-1776 i el 1783. Les mesures descrites més amunt, la intervenció de metges, manescals i altres experts a l'escorxador, i la formació de comissions d'estudi es poden veure a: *Arxiu Municipal d'Història de Barcelona*, Fons de Sanitat, VI, Informes i Representacions, Reg. 12, 161r-269r (documentació intercalada), Barcelona, 1774-1776; Reg. 14, 278r-488r (documentació intercalada), Barcelona, 1783; Reg. 15, 61r-66r, 240v-242r, 330v-333v i 389r-390v, Barcelona 1783. Sobre les visures de la carn, vegeu: ZARZOSO, A. (1994), *Prevençió epidèmica i salut pública a la Barcelona del segle XVIII*, treball inèdit de recerca, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Universitat Pompeu Fabra, p. 96-99. Sobre el cas valencià, vegeu: DUALDE, nota 5, p. 369-375.

11. Sobre les exempcions que gaudien els manescals, vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 804, 340r-341v, Barcelona, 20/7/1764 (sobre càrregues del servei ordinari alienes a l'ofici o a la seva execució) i Reg. 1.160,

Més enllà dels oficis regulats que entren dins de l'esfera mèdica oficial, no resulta fàcil establir amb evidències documentals l'existència d'altres recursos disponibles davant la malaltia animal. A banda del recurs immediat de demanar consell a la família o a les amistats, i a banda també de la figura màgica del pastor, que coneixia el ramat i les seves malalties, l'àmbit religiós i el popular oferia també alguns recursos possibles a l'abast de la població i, per tant, en competició amb els oferts des de l'esfera mèdica. En efecte, el recurs de la protecció divina mostra de nou el cavalcament de les tres esferes, mèdica, religiosa i popular, i la combinació arbitrària, en moments de conflictivitat i permissibilitat, per part de les autoritats davant el recurs popular respecte als elements rituals de l'Església. Cal assenyalar que, malgrat el suport de l'Església a la medicina universitària, els pressupòsits teòrics de la qual eren també presents en la manescalia, la creença en la causa sobrenatural de la malaltia epidèmica, tant humana com animal, entesa com a càstig diví, permeté la irrupció de tot un seguit de rituals i remeis religiosos en el complex i plural món dels recursos mèdics disponibles. Al seu torn, l'apropiació i reelaboració popular d'alguns dels elements religiosos introduí encara una major varietat i conflictivitat en la relació de les tres esferes esmentades. D'aquesta forma, la religiositat popular es va manifestar a partir de la devoció i creença en la capacitat protectora o curativa de determinats sants oficials, o bé en l'apropiació de signes rituals de l'Església. En aquest context, és important destacar el conegut cas de sant Antoni i la seva influència protectora davant els animals. Autoritats locals, propietaris de bestiar i clergat col·laboraren plegats a l'hora d'organitzar processons i misses dedicades al sant patró dels animals per tal de cercar la seva protecció davant la malaltia epidèmica, demostrant així la cohesió i el manteniment de l'ordre social davant aquelles desgràcies que afectaven els interessos generals. Aquesta intercessió no sempre estava mediatitzada pel clergat i, per tant, l'apropiació i reelaboració popular dels signes rituals de l'Església amb la finalitat de guarir els animals esdevingué un fenomen estretament vigilat per l'Església. En altres casos, però, no eren els propietaris d'animals, sinó els agricultors, —que en certs moments podien veure les seves collites amenaçades per plagues animals—, els que recorrien a remeis miraculosos, el poder salutífer dels quals era reconegut per la mateixa Església. Aquest fou el cas dels pagesos del Vendrell, que aconseguiren el permís de les autoritats per a viatjar al santuari de Salarda, prop d'Estella, (Navarra) i poder obtenir el «remedio singular [de] la milagrosa agua que llaman de San Gregorio [Ostienze]», per tal d'eliminar la plaga de processonària que amenaçava les seves collites.¹²

175rv, Barcelona, 2/10/1797 (sobre exempcions fiscals). A diferència de les despeses ocasionades per l'expedició de títols de manescal i de ferrador, la despesa originada per la visita fou la mateixa per a ambdós oficis, i es va mantenir invariable al llarg del segle. Vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 147, 159v-160r, Barcelona, 28/5/1731 i Reg. 1.159, 95v-99r, Barcelona, 14/8/1794. Resulta difícil mostrar amb documents la proporció de manescals i ferradors en els números totals de les visites registrades. Un intent parcial, on s'aprecia la major presència de ferradors a les poblacions del corregiment de Mataró, es pot trobar a LLEONART, nota 6.

12. La relació i cavalcament de les esferes popular i religiosa necessita encara més estudis. Alguns exemples es poden trobar a: GELABERTÓ, M. (1996), «Religión, enfermedad y medicina popular en la Cataluña del siglo XVIII», *Historia Social*, 26, p. 3-18; CAMPS, M.; CAMPS, M. (1981), *Santuaris lleidatans amb tradició mèdica* Lleida, Seminari Pere Mata; U.B; MARTÍ, J. (1989), «Medicina popular religiosa a través dels goigs», *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, 7, p. 171-203; MARTÍ, J. (1992), *La medicina popular catalana*, Barcelona, Labor. Sobre la processó i exhibició de la imatge de sant Antoni, organitzada per les confraries de Sant Antoni i Sant Aloy a Mataró, «con el fin de bendecir el ganado y preservarle del contagio por medio de la intercesion del san-

La superposició i competició de les tres esferes també resulta evident en el reconeixement popular d'aquelles persones que es consideraven dotades de forma excepcional per a la curació dels animals. L'existència d'aquests individus fou denunciada pel *protoalbéitar* de Catalunya, en considerar que el seu exercici s'oposava a la pràctica regulada de la manescalia, ja que aquella pràctica heterodoxa feia la competència als manescals respecte al control de la salut animal. Les autoritats actuaren de forma arbitrària i pragmàtica davant d'aquest tipus de casos, i les seves decisions no necessàriament s'alinearen ni amb el pretès racionalisme administratiu del segle XVIII, ni amb el suport a les atribucions i competències del *protoalbéitar* en la seva lluita contra l'intrusisme. Així, l'activitat reguladora del *protoalbéitar* es va veure obstaculitzada a partir de les decisions de la Reial Audiència, que permetia, segons es desprèn del seu funcionament, el manteniment de pràctiques radicalment oposades a l'exercici oficial de la manescalia. Aquest fou el cas, per exemple, de Víctor Taulats, *pobre labrador* de Llerona, qui, en la seva defensa davant les acusacions d'intrusisme elevades pel *protoalbéitar*, al·legà, «que tiene algún conocimiento natural de las dolencias de que enferman los bueyes, tocinos y otros animales, para cuyas curaciones es y ha sido llamado distintas veces de labradores amigos suyos y de otros que han tenido sus ganados enfermos y los ha curado sin percibir paga alguna».¹³

Aquest darrer exemple ens permet de parlar de l'existència de dos elements comuns a les tres esferes —popular, mèdica i religiosa— de recursos disponibles davant la malaltia. Aquests elements són d'un costat, l'experiència i la pràctica quotidiana, i, de l'altre, l'extensió, apropiació i reelaboració de les explicacions humoralistes i religioses de la malaltia. El suport de les autoritats i la supervisió de la pràctica de la manescalia des de la baixa edat mitjana estaven directament relacionats amb la consolidació de la medicina universitària. La manescalia, l'exercici de la seva pràctica i el contingut teòric dels seus tractats, compartia els pressupòsits teòrics de la doctrina mèdica llavors vigent, el galenisme, així com de la filosofia natural aristotèlica que l'emmarcava. Aquest punt de partença va comportar la transgressió de les competències de la medicina humana i animal tant per part de metges com per part de manescals. Aquesta confusió, observada durant el període medieval en el context de l'esfera mèdica, que consistia en la competició per l'hegemonia i control del monopoli de la sa-

to», vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 151, 15v-16v, Barcelona, 1/7/1732 i 51r-52v, Barcelona, 4/8/1732. La petició del síndic de la vila del Vendrell va ser resposta afirmativament per la Reial Audiència, «con condicion de que al bolver hayan de traer testimonio del cura o parrocho del territorio donde se halla dicha agua, de haverla tomado de dicho parage». Vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 154, 214rv, Barcelona, 20/4/1734. La devoció camperola a Sant Gregori d'Òstia, derivada de la seva capacitat benefactora en la preservació i lluita contra les plagues de llagosta, es va estendre a moltes poblacions en els segles XVII i XVIII. Una anàlisi d'aquest fenomen a partir del cas valencià es troba a ALBEROLA, A. (1999), *Catàstrofe, economia y acción política en la Valencia del siglo XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim, p. 225-235.

13. Sobre el cas de Taulats, vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 799, 46r-47r, Barcelona, 1/2/1760. Un cas semblant fou el de Joan Taxà, teixidor de llana de Sabadell, qui fou denunciat pel *protoalbéitar* per exercir la manescalia, «porque ignora todos los principios del Arte y no sabe de leer ni escribir para aprenderlos», i haver gosat adreçar-se a la Reial Audiència, «manifestando algunas curaciones que casualmente havra acertado y pidiendo permiso para exercer la Albeyteria.», (ACA, RA, Consultes, Reg. 806, 98v-99v, Barcelona, 13/3/1766.) Altres exemples semblants es poden trobar de forma freqüent en la medicina humana. Vegeu: ZARZOSO, A. nota 1.

lut humana i animal, es va continuar produint al llarg del període modern.¹⁴ De fet, el tinent de *protomèdico* de Catalunya, en la seva lluita pel control de les pràctiques mèdiques, després de denunciar la transgressió de competències que es produïen a Catalunya entre metges, cirurgians i apotecaris, es lamentava davant les autoritats que «Albeytares, mugeres, rústicos y otros se introducen en la Medicina, Cirugía, y Boticaria causando graves daños y desgracias». Aquest cavalcament, però, no només es va donar en relació amb les competències de l'esfera mèdica en medicina humana, sinó també entre les diverses opcions possibles davant la malaltia animal. Això es produí en funció, sobretot, del paper clau que tenia l'experiència pràctica o, tal com argumentà Víctor Taulats, del *coneixement natural* de les malalties dels animals.¹⁵

En aquest sentit, anteriorment he destacat com, tant en medicina humana com en medicina animal, es produí una apropiació i adaptació popular dels rituals religiosos davant la malaltia. A continuació, voldria destacar el fet que l'experiència pràctica quotidiana, entesa com a base del cos doctrinal de la manescalia, juntament amb la farmàcia galènica, foren assumides, adaptades i practicades en el marc de l'esfera popular davant el fenomen de la malaltia animal. Els escassos estudis existents sobre els continguts de la tractadística de la manescalia durant el període modern, han mostrat una relació molt significativa en relació a l'escàs desenvolupament científic i al feble ressò de les doctrines mèdiques. D'una banda, hom ha destacat una concentració gairebé exclusiva en el coneixement del bestiar de peu rodó, entre el qual excel·leix el del cavall. Convé destacar que Sanz Egaña i Dualde només han donat compte dels treballs de tres manescals —Álvarez Borges (1680), Royo (1734) i Álvarez Calderón (1786?)—, que van dedicar algunes pàgines a la patologia bovina i que, al seu parer, gairebé no mereixerien destacar-se, ja que no aportaven res. D'altra banda, hom ha assenyalat que el coneixement de l'anatomia externa del cavall millorà i es beneficià dels coneixements mèdics de l'anatomia humana postvesaliana, tot i que encara es mantingué en un nivell força descriptiu i superficial. En contrast, amb això l'anatomia interna i les disseccions experimentals de cavalls només van trobar ressò en els tractats de molt pocs manescals —García Conde (1685), Sánchez Lago (1717) i García Cabero (1748)—, i el mateix es pot afirmar dels estudis fisiològics d'altres animals —De la Reyna (1564). La semiologia de les patologies, és a dir, el coneixement dels signes de les malalties, hagué d'anar fent-se lloclentament en els tractats de la manescalia, sovint basats en el coneixement empíric de les ma-

14. La identitat de pressupòsits de la medicina humana i la medicina animal ha estat destacada en diversos treballs, vegeu: CIFUENTES, nota 4; CIFUENTES, L.; FERRAGUD, C. (1999), «El *Llibre de la manescalia* de Manuel Dies: De espejo de caballeros a manual de albéitares», *Asclepio*, 51, p. 93-127; DUALDE, nota 5, p. 227-237; LLEONART, F. (1974), «Evolución científica de la veterinaria española en los siglos XVII y XVIII», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 23, p. 39-60.

15. Quant al memorial de denúncia del *protomèdico* de Catalunya, vegeu: ACA, RA, Consultes, Reg. 145, 52v-54r, Barcelona 12/5/1730, Informe de la Reial Audiència. Una excel·lent síntesi del tema de la transgressió de les competències mèdiques es pot veure a: LINDEMANN, M. (1999), *Health and healing in eighteenth-century Germany*, Baltimore, Johns Hopkins U. P., p. 22-71. La transgressió d'aquestes competències des del punt de vista de la manescalia, al costat de la política arbitrària de les autoritats borbòniques en aquesta matèria té un significatiu exemple a: LLEONART, F. (1974), «Joseph Thomas Vergés, insigne Albeytar ilerdense promovido a Cirujano en 1754 por aclamación popular», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 24, p. 114-121 i (1988), «Joseph Thomas Vergés, Albeiter de Lleida i la seva activitat com a cirurgià», *Gimbernat*, IX, p. 171-177.

lalties, a partir de diagnòstics clínics preestablerts mitjançant la inspecció i palpació externes, i en la designació de tractaments terapèutics generals.¹⁶

Aquest empirisme pragmàtic i poc especulatiu dels manescals es féu molt evident davant l'epizoòtia del ramat de la Vall d'Aran el 1731. Davant els problemes que la malaltia animal podia causar, tant econòmics com d'amenaça per a la salut humana, les autoritats demanaren el consell expert de metges i manescals per tal de conèixer la qualitat de les malalties i el tipus de precaucions que es devien adoptar. L'informe dels manescals es caracteritzà per una descripció elemental basada en la casuística humoralista i en l'èmfasi a l'aire, entès com el més important dels sis factors no naturals. En contrast, l'informe dels metges estava recolzat en les més importants autoritats mèdiques en la matèria, que mostraven estar al cas de la literatura mèdica coetània (Ramazzini, Lancisi, etc.), entregada a l'especulació sobre les possibles causes de les malalties epizoòtiques que afectaren diverses àrees d'Europa des de finals del segle XVII. A més, l'informe dels metges aconsellava tot un seguit de mesures per tal de prevenir el progrés de la malaltia, entre les que s'inclouïen les *inspecciones Anathomicas*.¹⁷

El fet de mostrar aquesta caracterització superficial dels coneixements de la manescalia moderna sobre la patologia animal, té com a objectiu assenyalar la importància de l'empirisme i l'experiència de la pràctica quotidiana com a denominador comú de les pràctiques

16. Sobre aquests aspectes, vegeu: SANZ EGAÑA, C. (1941), *Historia de la Veterinaria española. Albeitería, mariscalería, veterinaria*, Madrid, Espasa Calpe i (1955), «Diego Álvarez Calderón de la Barca, Protoalbéitar de Cataluña», *Anales del Colegio Oficial de Veterinarios de Barcelona*, 12, p. 383-88; DUALDE, nota 5, p. 227-344; LLEONART, nota 14 i (1973), «El saber anatómico de los albeytares españoles», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 20, p. 45-53 i (1973), «El diagnóstico clínico en la Albeitería española», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 21, p. 51-59. Quant a l'interrogant que apareix a la data del tractat d'Álvarez Calderón, he consultat l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya: Diego Álvarez Calderón de la Barca, *Tratado de herrar caballos y demas animales sujetos a la beterinaria facultad, condusibles al humano servicio, en diálogo compuesto y disputado entre maestro y discípulo, sacado de doctrinas de varios prácticos que da a luz don ...* (Girona, Joseph Bró, s.a., «imprimasse 2 de agosto de 1774») (8°, 4h + 83p + 1h). Cal dir que hom ha citat un exemplar d'aquest llibre datat el 1786, que inclou el tractat d'Álvarez sobre l'art del ferrat, un treball sobre malalties del bestiar boví i un edicte contra la ràbia. Només he detectat l'existència d'una còpia d'aquest segon tractat a la Biblioteca Històrica Municipal de Madrid, però encara no l'he poguda consultar. L'assignació de la data de 1786 sembla estar més aviat en relació amb l'edicte contra la ràbia (1786) decretat pel Conde del Asalto. Sobre aquest edicte i la seva reproducció, vegeu: LLEONART, F. (1991), «Aspectos históricos en el conocimiento de la rabia», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 6, p. 55-59. Sobre tractats de manescalia anteriors, vegeu LLEONART, nota 14. Sobre el tractat de Montó, vegeu: nota 9.

17. Quant als dos informes mèdics, vegeu: LLEONART, F. (1978), «La epidemia del ganado en el Valle de Arán en 1731», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 43, p. 141-149. No deixa de sorprendre la comparació, interessadament corporativista, que fa l'autor en qualificar l'informe dels metges com a «un estudio tan complejo como pedantesco y que no hace más que divagar». Vegeu també: JORDI, R. (1980), «Precauciones para proteger al ganado de España de una epidemia registrada en Francia. Año 1732», *Terapéutica Veterinaria Biohorm*, 49, p. 38-44. Sobre el caràcter de la malaltia epidèmica esmentada, les mesures adoptades per les autoritats i els treballs de determinats metges sobre la qualitat de les malalties, vegeu: MCCLOY, S. T. (1946) *Government Assistance in Eighteenth-Century France*, Durham, Duke U.P., p. 106-134; HUYGELEN, C. (1997), «The immunization of cattle against rinderpest in eighteenth-century Europe», *Medical History*, 41, p. 182-196; WILKINSON, L. (1993), «Zoonoses and the development of concepts of contagion and infection», A: MICHELL, A. R. (ed.), *The Advancement of Veterinary Science*, vol. III de la *History of the Healing Professions. Parallels between Veterinary and Medical History*, Oxon, CAB International, p. 73-90.

mèdiques, i com a catalitzador de l'apropiació popular del discurs mèdic i de la matèria terapèutica basats en la doctrina galènica humoral. Tal i com s'ha destacat més amunt, la disponibilitat de tot un seguit de recursos terapèutics tradicionals va concedir la iniciativa, en matèria mèdica, als mateixos interessats, sense experimentar la necessitat de recórrer a experts. Aquest fet, al meu parer, fonamentat en la realitat d'una experiència pràctica compartida, va permetre als interessats de decidir, davant el tipus de malaltia, el recurs mèdic més adient. Per tal de confirmar aquesta idea ens calen més estudis centrats en aquesta perspectiva de les cultures mèdiques. Ara, voldria destacar la necessitat d'una anàlisi profunda d'un document excepcional que tingué un paper de frontissa en la difusió i popularització de les idees mèdiques universitàries: el *Llibre del Prior*. Aquest llibre, escrit per fra Miquel Agustí, publicat el 1617 en català a Barcelona i editat en castellà almenys una vintena de cops entre el 1626 i el 1785 (a Perpinyà, Saragossa, Madrid i Barcelona), gaudí d'un èxit extraordinari. En efecte, avalat per «cent cinquanta anys d'edicions pràcticament ininterrompudes i gairebé tres-cents anys de demanda», especialment per part dels pagesos, el llibre no només és un manual de tècnica agrícola, sinó també un manual de medicina domèstica humana i animal. Les pàgines dedicades per fra Miquel Agustí als remeis de les malalties humanes i a les manescalies de les malalties animals demostra la sobreposició de les tres esferes: religiosa, mèdica i popular. Així, es tracta de la lectura feta per un representant de l'església de la medicina universitària i, alhora, de la seva adaptació i popularització destinada a una audiència lleiga que, al seu torn, tindria la capacitat d'interpretar-la i ajustar-la a les seves necessitats. Aquesta popularització de la medicina universitària resulta excepcional en matèria de medicina animal. D'una banda, perquè el llibre de fra Agustí adapta un tret fonamental que trobem en els tractats de manescalia, és a dir, el despatx immediat del tractament per a cadascuna de les malalties més comunes i característiques dels animals. D'altra, perquè el manual de medicina domèstica animal del fraire supera els límits dels tractats de manescalia confinats als cavalls, tot parant esment en les manescalies per a la cura de tots els animals domèstics. En efecte, el llibre no només comprèn la manescalia de «los cavalls, [...], les eguas, y pollins, [...], lo bestiar mulatí, y altres besties de treball», sinó que també inclou les dels «bous, vaques, y vadells, porchs y porcells, gallines y pollam, ocas, anechs, signes, y altres aucells de aygua, flaysants, pagos, galls y gallinas de las Indias, tortoras, perdius, gualles, y coloms salvatges, coloms domesticchs, conills domesticchs ovelles, moltos y anyells, cabras cans, abelles i cuques de filar seda.» Ens cal, per tant, una anàlisi seriosa dels continguts d'aquest llibre, però també un coneixement del consum d'aquest text, de la seva presència a les biblioteques particulars i de la identitat dels seus posseïdors, ja que aquests tenien a les seves mans la possibilitat de prendre la iniciativa i el control davant la malaltia en disposar dels coneixements mèdics popularitzats.¹⁸

2. Conclusió

Aquest article ha intentat mostrar l'existència d'una complexa trama caracteritzada per la pluralitat de recursos disponibles davant la malaltia animal i el cavalcament, adaptació

18. Sobre el *Llibre del Prior*, vegeu nota 3. Cal remetre als estudis introductoris que apareixen en l'edició citada, especialment a les planes escrites per Lluís Argemí.

i reelaboració de la doctrina mèdica en les tres esferes esmentades. En funció d'això, sembla convenient revisar els plantejaments presentistes que sovint trobem en determinats estudis històrics de la manescalia i, alhora, situar en el seu context històric el significat de les innovacions, típicament borbòniques, introduïdes en matèria de manescalia al llarg del segle XVIII. Com a hipòtesi de treball, sembla raonable relacionar les dificultats legislatives i executives que experimentà l'organització de la manescalia amb les idees de necessitat i utilitat política i econòmica de l'Estat borbònic en el context de la creació de l'Escola de Veterinària de Madrid. L'anàlisi d'aquests factors i llur projecció en els estudis i organització de la manescalia a partir d'un treball d'història comparada constitueixen, però, un altre objecte de recerca.¹⁹

19. Una primera aproximació es pot fer a partir dels treballs de HANNAWAY, C. (1972) (1977), «The *Société Royale de Médecine* and Epidemics in the Ancien Régime» i «Veterinary Medicine and Rural Health Care in Pre-Revolutionary France», *Bulletin of the History of Medicine*, 46, p. 257-73 i 51, p. 431-47.